

ULUSLARARASI GÜVENLİKTE EKONOMİK FAKTÖRLER: Türkiye'nin Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlardaki Etkinliği ve Bölge Barışına Katkısı

Economic Factors in International Security: The effectiveness in the Regional Economic Integrations of Turkey, and Its Contribution to the Regional Peace

Ali ŞEN*

Özet

Bu makalede Türkiye'nin bölgesel ekonomik entegrasyonlarla olan ilişkisinin bölge barışına olan etkisi incelenmektedir. Bu kapsamda özellikle Avrupa Birliği (AB), Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ve Ekonomik İşbirliği (ECO) hareketleri vasıtasıyla Türkiye'nin bu örgütlerde yer alan bölge ülkeleriyle olan ilişkileri gözden geçirilerek, bu entegrasyonel organizasyonları bir stratejik araç olarak bölge refah ve istikrarının sağlanmasına yönelik ne ölçüde kullanabildiği değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada önce uluslararası güvenlikte ekonomik faktörlerin artan önemi vurgulanmaktadır. Sonra bölgesel ekonomik entegrasyonların ekonomik ve siyasi karşılıklı bağımlılıkla olan ilişkisine temas edilmektedir. Daha sonra ise, Türkiye'nin dahil olduğu AB, KEİ ve ECO gibi bölgesel entegrasyonların, bölge refah ve güvenliğine olan bakan yönü ile Türkiye'nin bu çerçevedeki rolü ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar, Türkiye, Bölgesel Güvenlik, AB, KEİ, ECO

Abstract

This article investigates the impact of Turkey's relations with regional economic integrations on the regional peace. In this framework, through the European Union (EU), the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) and the Economic Cooperation Organization movements the relations of Turkey with the countries which take place in these organizations are revised, and to what extent how these organizations as a strategic means towards regional prosperity and stability can be used are assessed.

In this article, the first focus is the increasing importance of economic factors in international security. Secondly, the relationship between regional economic integrations and economic and political interdependence is examined. Then, the aspect of regional integrations, namely the EU, the BSEC and ECO to which Turkey belong, concerned with regional prosperity and stability together with the role of Turkey in this context are set forth.

Key Words: Regional Economic Integrations, Turkey, Regional Security, EU, BSEC, ECO

Giriş

Günümüzde modern devletlerin ekonomik kapasitesi, giderek artan ölçüde hem barış ve hem de savaş için belirleyici olmaktadır. Uluslararası ilişkilerde güç kullanımı, potansiyel olarak önemini bugün de muhafaza etmektedir. Buna rağmen ekonomik faktörlerin önemi, güvenliğin geleneksel formlarından “beka” unsuru üzerindeki endişelerde bir azalma sebebiyle II. Dünya savaşından beri çok daha fark edilebilir bir hale geldi. Özellikle 1980 ortalarından itibaren hızlanarak sayıları artan bölgesel ekonomik entegrasyonlar veya bölgesel ticari anlaşmaların, ekonomik etkileriyle birlikte siyasal etkileri de önemli olmuştur. Her ne kadar ekonomik ve siyasal faktörlerin nispi önemi, bölgesel entegrasyonların birinden diğerine değişme gösterse de, bütün bu oluşumlarda ekonomik yönü olan motivasyonlar kadar, siyasal olanları da öne çıkarmaktadır.

Uluslararası ilişkiler ile ilgili geleneksel anlayışlarda, güvenlik amacı ve askeri güç araçları güç dengesi stratejisi ile ilişkilendirilir. Devletler bu stratejik anlayış çerçevesinde kendi bekalarını teminat altına almak için askeri güvenliğe önem verirler. Ancak bugün devletler güvenliğin yeni boyutlarını dikkate almak durumundadırlar. Ulusal güvenlik artık sadece mesela toprak bütünlüğüne yönelen bir askeri tehditle ilgili olmaktan çıkmakta, ekonomik ve ekolojik mevzular, devletleri karşılıklı menfaatlerin ancak işbirliği içinde gerçekleştirilebileceği bir çerçevede kalmaya zorlamaktadır. Klasik güç dengesi politikasının çok eski bir savunucusu olan Henry Kissinger’ın 1975’lerde yaptığı bir konuşmada itiraf etmek zorunda kaldığı gibi, eski uluslararası yapılar parçalanırken dünya yeni bir döneme girmektedir. Dünya ekonomide, iletişimde ve gerçekleştirilmek istenen beşeri hedeflerde karşılıklı bağımlı hale gelmiştir (Nye, 1990: 156).

Türkiye II. Dünya savaşını takiben kurulan ve dünyanın hem siyasal ve hem de ekonomik global düzenine yön veren uluslararası kuruluşlarda hemen yerini alırken, özellikle Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile başlayan bölgesel ekonomik entegrasyon süreçlerine de kayıtsız kalmamıştır. Türkiye’nin AET’ye yaptığı 1959 yılındaki ilk müracaatında, bu topluluk ile tam üyelik sürecini bir bütün olarak belirleyen 1963 Ankara anlaşmasında ve bu süreç sırasında tam üyelik yolunu daha erkene almaya çalışan 1987 teşebbüsünde, her zaman bu entegrasyonun hedeflediği daha yüksek bir refah ve gelişme standardını yakalamak önemli olmuştur. Ancak bunların dışında NATO’da beraber olduğu Batı Avrupa ülkeleri ile olan askeri ittifakını daha ileri bir siyasal çerçeve içine taşımak ve bilhassa bu entegrasyonda kendisinden daha fazla mesafe almış olan Yunanistan’ın bu konumunu siyasal bir avantaja çevirmesine mani olmak da bir o kadar önemli olmuştur. Nitekim Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) içinde mesafe aldıkça, başta Yunanistan ile olan sorunların çözümüne yönelik daha müsait bir siyasal iklimin oluşması mümkün hale gelmiştir. Türkiye’nin AB dışında kendi bölgesinde önemli entegrasyonel çabaları mevcuttur. Bunlardan kuruluşuna bizzat öncülük ettiği

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (ECO) temelinde iktisadi amaçlar önemli olmakla beraber, hedefinde bölge barış ve güvenliği bakımından istikrarı sürekli kılmak da vardır. Bu makalede Türkiye'nin bölgesel ekonomik entegrasyonlarla olan ilişkisinin bölge barışına olan etkisi incelenmektedir. Bunun için önce uluslararası güvenlikte ekonomik faktörlerin artan önemi ortaya konmaktadır. Sonra bölgesel ekonomik entegrasyonların ekonomik ve siyasi karşılıklı bağımlılıkla olan ilişkisine temas edilmektedir. Daha sonra ise, Türkiye'nin dahil olduğu AB, KEİ ve ECO gibi bölgesel entegrasyonların, bölge refah ve güvenliğine bakan yönü ile Türkiye'nin bu çerçevedeki rolü ele alınmaktadır.

Uluslararası Güvenlikte Ekonomik Faktörlerin Artan Önemi

Modern zamanların başlangıcından bu yana güvenliğin iktisadi yanı sıra zaman zaman kuvvetli biçimde vurgulanmıştır. Mesela, merkantilist düşünce ulusal güvenliğin askeri ve ekonomik unsurları arasında kuvvetli bir ilişki kurmuştur. Merkantilist düşünceye göre bir ulusun ekonomik kapasite ve zenginliği, devlet gücü ve güvenliğinin de esasını teşkil etmektedir. Çoğu çağdaş analistler ise, merkantilist düşüncenin bu tespitini oldukça iddialı bulup, güç ve güvenlik arasındaki ilişkiyi daha dar bir alanda askeri harcamalar, ekonomik büyüme ve ulusal güvenlik arasındaki ilişkiye indirgemeyi uygun bulmuşlardır. Güvenliğin ekonomik boyutuna ilişkin ikinci bir yaklaşım, ulusal ekonominin açıklığı ile ulusal bağımsızlık arasında bir ilişkiye odaklanmaktadır. Üçüncü bir analiz ise, hükümetin makroekonomik politikası ile ulusal güvenlik politikası arasındaki ilişkiyi dikkate alır. Böyle bir ilişki çerçevesinde, devletin ödemeler bilançosu ve bütçe açıklarını kontrol altına almaktaki yetersizliği, ulusal güvenliğe potansiyel bir tehdit olarak değerlendirilmektedir (Sperling ve Kirchner, 1998: 228-229). Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşü* (1987) adlı meşhur eserinde, böyle bir çerçeveyi 'stratejik aşırı genişleme' kavramı içinde değerlendirmekte ve bu durumu büyük güçlerin (devletlerin) kabiliyetleri ve onların taahhütleri arasındaki kaçınılmaz uyumsuzluk olarak ifade etmektedir. Bu yaklaşımlara, güvenlik-ekonomi ilişkisini daha çok ulusal çerçevede ele aldığından ekonomik güvenliğin kapsam ve muhtevasına ait dar kapsamlı değerlendirmeler olarak bakılabilir. Bu durum ise ekonomik güvenliğin daha geniş bir çerçevede tanımlanmasına ve kavramsallaştırılmasına olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır.

Soğuk savaşın 1989 sonlarında bitimine kadar, devletlerin güvenlik için olan esas öncelikleri toprak bütünlüğü, savunma ve caydırıcılık gibi konulardı. Soğuk savaşı takip eden dönemde, bu temel unsurlar önemlerini yitirmemekle beraber, onlara güvenliğin askeri olmayan ve özellikle daha çok iktisadi olan unsurları eklenmeye başladı. Makroekonomik istikrardan çevresel tahribata kadar uzanan bir skalada bir dizi ekonomik faktör, askeri başarıda ikincil derecede veya ona yar-

dımcı olan bir unsur olmaktan çıkıp, güvenliğin göz ardı edilemeyecek tamamlayıcı bir parçası haline gelmeye başladı.

1989'da soğuk savaş güvenlik düzeninin ani dönüşümü, askeri güvenlik ve ekonomik güvenlik arasındaki karşılıklı ilişkiyi önemli bir değişime tabi tuttu, bu iki alan arasındaki işbirliği için yeni ihtimalleri ortaya çıkarttı. Mesela, Avrupa kıtasını keskin siyasi ve askeri hatlarla birbirinden ayırmış olan soğuk savaşın sona ermesi Avrupa'nın bütünleşmesi anlamına gelmedi. Avrupa ülkeleri hala kişi başına GSMH düzeyi, ekonomik gelişme seviyesi, demokratik kurumların istikrarı gibi bir çok ekonomik ve siyasi gösterge ve standart bakımından birbirlerinden önemli farklılıklar arz etmektedir. Bu yüzden Avrupa'nın bu anlamdaki devam eden bölünmüşlüğü'nün üstesinden gelmek ve Avrupa güvenlik düzeninin gelecekteki istikrarını güven altına almak, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin piyasa ekonomisi ve çok partili hayata başarılı bir biçimde geçişine bağlı görülmektedir. Netice olarak, bu geçiş sağlanıncaya kadar ekonomi-politik meseleler, bir refah maksimizasyonunun ötesinde yeni güvenlik düzeninin unsurları olarak görülmektedir (Sperling ve Kirchner, 1998: 222.).

Sperling ve Kirchner (1998) ekonomik güvenliğe ilişkin birkaç tanım teklif etmektedirler. Onlara göre ekonomik güvenliğin üç somutlaştırılabilir ve birbirinden ayrılabilir unsuru vardır. Birincisi, ekonomik güvenlik bir toplumun sosyal ve ekonomik dokusunu korumakta devlet kabiliyeti üzerindeki kaygıyı yansıtır. İkincisi, ekonomik güvenlik devletin etkin bir koruyucu olarak hareket etme ve toplumsal bütünlüğü sürdürme kabiliyetini ihtiva eder. Üçüncüsü, ekonomik güvenlik, devletin hem dışı açılmanın refah kazançlarını hem de askeri sektördeki işbirliğini güçlendirmek için istikrarlı bir uluslararası ekonomik ortamı geliştirmekte, diğer devletlerle olan işbirliği ile ilgilidir. Ancak, ekonomik güvenliğin bu tanım ve kavramsallaştırmalarını yapanlar, bunun bazı dezavantajları içerdiğinin de farkındadırlar. Bunların başında potansiyel tehditlere ve çarelerine ilişkin gerek muhteva ve gerekse kapsam bakımından, ekonomik güvenliğin askeri güvenliğe göre belirsizlikler taşımasıdır. Mesela, ulusal güvenliğe olan askeri tehdit hem spesifik hem de kastidir. Buna karşılık, ekonomik tehditler hem dağınık hem de sistemiktir. Yani, ekonomik olan tehditler kasti olmayan biçimde veyahut bir devlet aksiyonunun ikincil bir sonucu şeklinde olabilir. Ancak büyük bir ekonomik güçte yaşanan makro ekonomik problemin sonuçları, büyük bir devlet borcunun ödenemeyeceği ilanının sebep olduğu finansal piyasalardaki bir çöküş, genellik kazanmış bir hiperenflasyon, para piyasalarındaki bir çöküş gibi ekonomik gelişmelerden biri tek başına veya diğerleriyle bir arada, bir devletin bekasını tehdit edici olabilir. Son tahlilde, askeri güvenlik hala büyük önemini muhafaza etmekle beraber, güvenliğin ekonomik boyutu ulusal düzeydeki güvenliğin askeri boyutuna yardımcı bir faktör olmaktan ziyade, genel güvenlik sisteminin tamamlayıcı bir parçası olarak görülmek durumundadır. Ekonomik güvenliğin bu kav-

ramsallaştırılması ile şöyle bir netice ortaya çıkmaktadır: Uluslararası ekonomik sistem öylesine yapılandırılmalı ki, oluşturduğu istikrarlı ve güvenli bir ortam, sadece yüksek düzeyde bir ekonomik refaha değil aynı zamanda devletler arası ilişkilerin siyasi ve askeri alanlardaki işbirliğine de katkı yapmasına sebep olsun (Sperling ve Kirchner, 1998: 230).

Karşılıklı Bağımlılık ve Bölgesel Ekonomik Entegrasyon

Analitik bir konsept olarak karşılıklı bağımlılık, dünya politikasında farklı ülkeler arasında veya farklı ülkeler arasındaki aktörler arasında karşılıklı etkilerle karakterize edilen durumlara atıfta bulunur. Bu etkiler sıklıkla uluslararası işlemlerden doğar ve uluslararası sınırlar üzerinde para, mal, insan ve mesajların akışı ile kendini gösterir. Böyle işlemler İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dramatik bir artış göstermiştir (Keohane ve Nye, 2001:7).

Karşılıklı bağımlılık düşüncesinin ana teması, ulaşım ve iletişimdeki baş döndürücü gelişmelerle dünyanın küçüldüğü ve ülkelerin artan bir hızla birbirlerine bağımlı hale geldikleridir. Karşılıklı bağımlılık teorisi üç temel öngörüye dayanır: Birincisi, dünyanın askeri açıdan gittikçe küçüldüğü ve karşılıklı bağımlılığı arttırdığıdır. Özellikle nükleer silahlar için dünya, küçük, anlamsız ve hiç bir tarafa menfaat sağlamayacak niteliktedir. Bu durum da silahların kullanılma ihtimalini düşürmektedir. Karşılıklı bağımlılığın ikinci temel ögesi, dünyanın ekonomik olarak, iç içe geçmiş şekilde birbirine bağlanmasıdır. Dünyanın herhangi bir yerinde, herhangi bir mal veya hizmetin fiyatındaki değişim, başka bir yerde başka bir mal veya hizmetin fiyatını etkilemektedir. Üçüncü temel öge ise, iletişimdeki gelişmeler ve ulaşım kolaylıkları dolayısı ile, dünya artık bütün ulusların tabii coğrafyası haline gelmiştir. Bu coğrafyanın mesela Brezilya yağmur ormanlarında oluşan tahribat, dünyanın diğer taraflarında yaşayan insanları ilgilendirir hale gelmiştir (Bakan, 2001: 20).

Karşılıklı bağımlılık literatürü ile ilgili literatürün çok büyük bölümüne hakim olan görüşe göre, açık uluslararası piyasalar ve yüksek bir dereceye çıkmış ekonomik mübadele devletlerarası husumeti önlemekte yada oldukça sınırlamaktadır. Uluslararası ilişkilerin hakim akımlarından liberaller, bu temel tezi desteklerken, karşılıklı bağımlılık ile devletler arası çatışma ilişkisi bakımından bazı argümanlar geliştirmişlerdir. Bunlardan biri, ekonomik mübadele ve askeri fethin, siyasi güvenlik ve ekonomik büyümeyi geliştirmekte ihtiyaç duyulan kaynakları elde etme yolunda birer ikame araçları olarak kabul edilmesidir. Buna göre ticaret ve dış yatırım artarsa, toprak işgali, emperyalizm ve dış fetih vasıtasıyla bu ihtiyaçları karşılamak için daha az teşvik olacaktır. Tam aksine uluslararası ekonomik faaliyeti kısıtlamaya matuf artan engeller, siyasi-askeri anlaşmazlığa katkıda bulunabilecek çıkar çatışmalarını tahrik edecektir. Diğer bir liberal argüman, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler bu ülkeler arasındaki teması arttırmakta, ar-

tan temas hükümetler arası düzeyin yanı sıra ülkeler içindeki özel aktörler arasındaki iletişimi geliştirmektedir. Artan temas ve iletişim ile ise, siyasi ilişkilerdeki işbirliğin artması beklenir.

Bir çok liberal tarafından karşılıklı bağımlılık konusunda vurgu yapılan bir başka önemli bir varsayım, ticari alanda açıklığın, dış piyasalara bağımlı olan tüketiciler ve ticaretle uğraşan özel kişilere 'etkinlik kazançlarını' sağlamasıdır. Zira, siyasi antagonizm bu kişiler arasındaki ekonomik ilişkileri akamete uğratma riskini taşımakta ve ticaretten doğan kazançları tehlikeye sokmakta olduğundan, bu aktörlerin askeri çatışmadan kaçınmak için resmi yetkililere baskı yapmak için her türlü sebebi olacaktır. Bu aktörler açısından, siyasi destek için toplumsal aktörlere dayanmak durumunda olan ve ülkenin ekonomik performansının gelişmesinde çıkarı olan kamu otoritelerinin de böyle talepleri karşılamak için her türlü sebebi olacaktır (Mansfield ve Pollins, 2001: 835-836). Aslında Liberallerin bu minvaldeki görüşlerini Montesquieu yüzyıllar öncesinden ortaya koymuştur: "Ticaretin tabii etkisi barışa öncülük etmektir. Birlikte ticaret yapan iki ülke birbirlerine bağımlı olur: Birinin satın almaktan çıkarı varsa, diğerinin satmaktan çıkarı vardır; ve bütün birlikler karşılıklı ihtiyaçtan doğar (Hirschman, 1977 içinde, s.80). Montesquieu'nun ikili ilişkiler bakımından ifade ettiği bu durum, sistemik bir analiz çerçevesinde de ortaya konmuştur. Buna göre, liberal ekonomik düzen uluslararası güvenliğin sürdürülmesine çok önemli ve pozitif katkı yapmaktadır (Buzan, 1984: 598). Eric Weede (1995) liberallerin artan ticaret seviyesinin ülkelerarası husumet üzerindeki dolaylı etkisini daha da ileri taşımış ve formülasyonunun içine demokrasiyi de bir önemli unsur olarak yerleştirmiştir. Ona göre, artan ticaret refahı geliştirir. Refah demokrasiyi geliştirir. Demokrasiler arasında ise neredeyse hiç bir savaş riski yoktur (Weede, 1995: 520).

Uluslararası ilişkilerin diğer bir kuvvetli akımı olan Realistler ise, karşılıklı bağımlılığın ülkelerin faydasına değil, zararına çalışabileceğini öne sürmektedirler. Onlara göre ekonomik ilişkiler temel ulusal çıkarlar risk altında iken silahlı çatışmalar üzerinde küçük bir sistemik etkiye sahiptir. Karşılıklı bağımlılığın barışa hizmet etmekteki katkısına vurgu yapan liberallerin bu düşüncelerini bir mit olarak kabul eden Kenneth Waltz (1970) mesela, yakın karşılıklı bağımlılığın, yakın ülkelerarası teması, bunun ise en azından zaman zaman çatışma ihtimalini ortaya çıkaracağını ifade eder. Realistlere göre, ticaret yolu ile ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık, devletlerin ulusal bağımlılığını tehlikeye düşürebilir. Yine onlara göre, ticaretten elde edilen kazanç taraflar arasında orantılı bir şekilde dağılmayabilir ve bu durum devletlerarası ilişkileri etkileyebilir. Değişen güç ilişkileri ise büyük nispette potansiyel bir askeri çatışma kaynağı olarak değerlendirilebilir (Gilpin, 1987; Buzan, 1984).

Liberal teze Realistler tarafından yapılan diğer bir itiraz, devletlerin dış ticaret üzerinde bağımlılıklarını minimize etmek için siyasi sebepleri olduğuna dair

görüşleridir. Askeri genişlemeyi böyle bir amaca ulaşmanın bir yolu olarak teklif etmektedirler. Bu yüzden, ticaret akımlarının ve karşılıklı bağımlılığın kapsamı arttıkça, aynı şekilde iktisadi sahadaki zafiyeti azaltmaya yönelik olarak askeri eyleme geçmek için devletlerin teşvikleri de artacaktır (Mansfield ve Pollins, 2001: 837).

Bütün bu tartışmalarda hem liberal ve hem de realist görüşün haklı olduğu taraflar vardır. Realist Waltz'ın vurguladığı gibi karşılıklı bağımlılık simetrik anlamda Kuzey'in gelişmiş ülkeleri arasında mevcuttur (Waltz, 1979: 145). Dolayısı ile asimetrik bir karşılıklı bağımlılık, ekonomik anlamda daha bağımlı olan bir ülkeyi siyasi anlamda da bağımlı hale getirebilir. Ancak uluslararası siyasetin değişen yapısı, gücün somut formu olan siyasi-askeri gücün ötesinde, başta karşılıklı bağımlılığın en önemli rol oynadığı ve somut olmayabilen faktörler tarafından da belirlenmektedir. Böyle bir durumda karşılıklı bağımlılığın asimetrik durumunda dahi, nispeten daha küçük ülkeler, büyük ülkelere karşı pazarlık güçlerini arttıracaktır. Nye'in (1990) örneklendirdiği gibi, mesela bir kişinin bankaya \$ 10 000 borcu varsa, banka o kişi üzerinde bir güce sahiptir; fakat bu kişinin o bankaya \$ 100 milyon dolar borcu varsa, bu durumda bu kişi banka üzerinde güce sahip olur. Aynen bunun gibi, mesela eğer Meksika ve bazı Karayip devletleri kendi fakirlikleri ve diğer iç problemleriyle baş etmekte çok zayıf düşerlerse, ABD çok büyük sayıda göçmen yığılması, uyuşturucu ve kaçakçılığı içine alan yeni bir dış politika gündemi ile karşılaşabilecektir. Yine aynı şekilde, gelişen ülkelerin ormanlarının tahribatını önlemekteki başarısızlığı küresel iklimi etkileyecek; dolayısı ile bu devletlerin bu şekillerde ortaya çıkan zaafiyetleri, diğer ülkelerin onları etkilemek için kullanacakları gücü azaltacaktır. Netice itibari ile, mevcut şartlarda karşılıklı bağımlılığın manipülasyonu oldukça maliyetlidir ve genellikle karşılıklı bağımlılık her iki tarafa da faydalar taşır (Nye, 1990: 165-167).

Karşılıklı bağımlılığın küresel ölçekte olabilecek asimetrik ilişkileri dengeye getiren bir başka gelişme ise bölgeselcilik olarak görülmektedir. Dünya ticareti ile ilgili incelemeler göstermektedir ki özellikle gelişmiş dünyadaki büyümekte olan uluslararası ticaret, Avrupa Birliği (AB) örneğinde olduğu gibi bölgesel kümelerde yoğunlaşmaktadır. Hatta bu sonuç, devletlerin açık global ticaret sisteminden maruz kaldıkları riskleri bölgesel ekonomik entegrasyonlar vasıtasıyla minimize etmesinin bir sonucu olarak da açıklanmaktadır. En ileri derecede entegre olmuş AB'den, daha sınırlı bölgesel bütünleşmeler olan Kuzey Amerika'daki NAFTA ve Güneydoğu Asya'daki ASEAN'a kadar olan bölgesel anlaşmalar ve kurumlar, üye ülkelerin dış ticaretlerini küresel olmaktan ziyade bölgesel karşılıklı bağımlılık doğrultusunda kanalize etmektedir (Pelagidis ve Pappas-tiriou, 2002: 522).

Bölgesel ekonomik birleşmeler, karşılıklı bağımlılığın küresel çapta ortaya çıkan kimi bazı olumsuz gelişmelerine de mani olmaktadır. Birinci olarak, bölgesel bütünleşmeler küresel hegemon üzerindeki bağımlılığı azaltmaktadır. Mesela 1987'deki Tek Avrupa Senedi ve 2002 yılında fiilen yürürlüğe giren tek para kullanımı (Euro), AB'ni ABD'ye karşı ekonomik olarak daha rekabetçi yapmıştır. İkincisi, bölgesel ekonomik örgütler küresel şoklara karşı devletleri koruma konusunda yardımcı olmaktadır. Üçüncüsü ise, uluslararası rekabetin tehdit ettiği zayıf sektörler açısından bölgesel entegrasyonlar, (AB'nin ortak tarım politikasında olduğu gibi) uluslararası ticaretin uzun-dönem büyümeye olan yararına tamamen zarar vermeksizin ulusal korumacılığa bir alternatif getirmektedir (Pelagidis ve Papatiriou, 2002: 522-523).

Ayrı ülke ekonomilerinin tek bir ekonomik bölge oluşturacak biçimde bir araya gelmeleri durumunu ifade eden bölgesel ekonomik entegrasyonlar, birbirlerini fonksiyonel şekilde tamamlayan üç temel unsura sahiptir. Bunlar “işbirliği” (cooperation), “serbestleşme” (liberalization) ve “birleşme” (unification) unsurlarıdır. Bu üç temel unsurun bir araya geldiği bölgesel ekonomik örgütler, özünde farklı ülkeler arasında bir “gönüllü karşılıklı bağımlılığı” ifade ederler. Ülkeler siyasi açıdan bağımsız olsalar bile, entegrasyona üye ülkeler birbirlerine ekonomik yönden bağımlıdırlar (Şen, 2003: 644). Bölgesel entegrasyonların kuruluş motivasyonlarına bakıldığında, hem siyasi ve hem de ekonomik unsurların varlığını her bölgesel harekette görmek mümkündür. Bununla beraber, ekonomik ve siyasi faktörlerin her birisindeki nispi ağırlığı farklı olabilmektedir. AB entegrasyonunun kuruluşunda daha çok siyasi amaçlar önemli olurken, Asya Pasifik (APEC) bölgeselciliği tamamen olmasa da prensip olarak piyasa motifli olarak ortaya çıkmakta, Kuzey Amerika bölgeselciliğine hakim olan motivasyon ise, bu iki motifin bir karışımı şeklinde görünmektedir (Gilpin, 2001: 343). Bunları açmak gerektiğinde, AB hareketinde Avrupa'nın bir çatışma alanı olmaktan çıkarılması, özellikle Fransa-Almanya rekabetinin sona erdirilmesi ve Avrupa'nın uluslararası pozisyonunu güçlendirmek gibi faktörler Avrupa entegrasyonu için son derece önemli olmuştur. Kuzey Amerika Ticaret Bölgesi (NAFTA) için, birliği oluşturan ABD, Kanada ve Meksika arasında gerçekleştirilmesi istenen bir serbest ticaret bölgesi, ekonomik bir faktör olarak bu birliğin kurulmasındaki en önemli saiktir. “Bununla beraber, Kuzey Amerika'nın Batı Avrupa'ya karşı olan pozisyonunu güçlendirmek ve Meksika'dan ABD'ye illegal göçü azaltmak gibi bazı siyasi motifler de önemli olmuştur. APEC durumunda ise, piyasa güçleri ekonomilerin entegrasyonunda en önemli faktörler olmuşken, siyasi düşünceler ve Japon politikaları da aynı şekilde önemli roller oynamıştır” (Gilpin, 2001: 343).

Bölgesel ekonomik entegrasyonlar, bugünün dünya ekonomi politikasında küresel bir fenomen olmasına rağmen, uygulamaları açısından bakıldığında onları

çok farklı formlarda görmek mümkündür. Bölgesel entegrasyonların bu farklı tipleri, entegrasyon sürecinin hangi safhasında olduğuna göre isimlendirilmektedirler. Bu safhalar, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve siyasal bütünlüktür. İlk safha olan serbest ticaret bölgesinde, üyeler birbirlerine karşı bütün ticaret engellerini kaldırırılar. NAFTA bu safhaya bir örnektir. Gümrük birliği durumunda ise, birinci safha şartları ile beraber, üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanmaktadır. AB'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu olduğu dönemde 1960 sonlarında gerçekleştirilmiştir. Ortak Pazar safhası emek, sermaye gibi üretim faktörlerinin serbest dolaşımını öngörmektedir. Ekonomik birlik, ekonomik entegrasyonun en ileri safhası olup, birliğe üye ülkelerin parasal ve mali konularda uyumu içine almaktadır. Bunun tek yaşayan örneği, AB hareketidir. Siyasal Bütünlük ise, ortak dış politika, ortak güvenlik politikası gibi unsurları içine alan ve bu konularda uluslararası bir karar alma mekanizmasını geliştirmeye çalışan safhaya işaret etmektedir ki, AB'nin ulaşmaya çabaladığı nihai bir aşamadır.

Türkiye'nin Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlardaki Etkinliği ve Bölge Barışına Katkısı

Türkiye'nin bölgesel ekonomik birliklerle olan ilk teşebbüsü, Avrupa Birliği entegrasyon hareketi ile olmuştur. Türkiye, cumhuriyetin ilanını takip eden dönemde Batılılaşma ve Batılı kuruluşlarda yer alma temel stratejisinin bir uzantısı olarak, 1958 Roma Anlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na Yunanistan'ın müracaatından hemen sonra Temmuz 1953'de yaptı. 1953'den günümüze kadar olan 50 yıllık süre, Türkiye'nin sadece AB'ye tam üyelik yolunda bu entegrasyon hareketi ile olan ilişkilerine tanıklık yapmıyor, aynı zamanda Batı komşusu Yunanistan ile olan ilişkilerine de yön veren bir zaman kesitini ifade ediyor. Bu bakımdan AB ile olan ilişkilerinin seyri içinde, Türkiye'nin Yunanistan ile olan ilişkilerinin bugüne kadar geçirdiği süreç, sadece iki ülke arasındaki ilişkiler açısından değil aynı zamanda bölge barışı bakımından da önemlidir.

Esasen iki ülke için ilginç olan nokta, her iki ülkenin de birbirleriyle savaşarak ulus-devletlerini kurmalarıdır. Yunanistan yaklaşık 400 yıl Osmanlı egemenliği altında kaldıktan sonra, Rusya ve Fransa'nın da desteği ile bağımsızlık mücadelesini 1830'da kazanmıştır. Benzer bir biçimde, Türkiye Cumhuriyeti de Anadolu'da en son Yunanistan'la olan savaşın kazanılması ile kurulmuştur. Şüphesiz bu durum her iki ülkenin toplumsal hafızasına adeta kazınmış, silinmesi zor bir yer etmiştir.

Türkiye-Yunanistan ilişkilerini ve bu ilişkilerin seyrinde önemli bir belirleyici olan AB ile beraber düşünüldüğünde, üç dönem kritik bir önem arz etmektedir. Bunlardan ilki 1920'lerden Yunanistan'ın AB'ye tam üye olduğu 1981'e kadar olan dönem; ikincisi 1981'den Türkiye'nin AB tam üyeliği için adaylık

statüsü aldığı 1999'daki Helsinki Zirvesi'ne kadar geçen dönem; ve üçüncüsü 1999'dan günümüze kadar geçen dönemdir. Aslında 1919-1922 döneminde Anadolu topraklarında cereyan eden Türk-Yunan savaşının ardından, 1930'lı yıllarda iki ülkenin liderleri olan Atatürk ve Venizelos döneminde, ülkeler arasında oldukça iyi bir işbirliği süreci başlatılmıştır. Bu dönemde bölge devletlerinden İtalya ve Bulgaristan'ın tehdit olarak algılanan yayılmacı politikalarına karşı iki ülke, Romanya ve Yugoslavya ile beraber 1934'de Balkan Pakti'nı tesis etmişlerdir. Bu Pakt'ta ona imza koyan dört ülkenin sınırlarının karşılıklı olarak güvence altına aldığı beyan edilmektedir. Hatta ilişkiler, Yunanistan'da kimi gazetelerde iki ülkenin birleşmesini, federal bir cumhuriyet kurmalarını bile teklif edebilecek yazıların yayınlanabildiği bir siyasi atmosferi doğurabilmiştir (Demirtaş-Coşkun, 2001: 202). Türkiye-Yunanistan arasındaki bu olumu hava 1953'de üç ülke (Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya) genel kurmay başkanlarının işbirliği yapıp güvenlik sorunlarını birlikte değerlendirecekleri ikinci bir Balkan Pakti ile devam etmiş ve Ağustos 1954'de Bled Anlaşması'nın imzalanması ile de ortaklık adeta bir ittifaka dönüşmüştür. Zira bu anlaşmayla, taraf ülkelerden birinin saldırıya uğraması durumunda o ülkeye askeri yardımda bulunulması öngörülmektedir.

Ancak bu olumlu gidişat Yunanistan'da 1952 seçimlerinde "enosis" (Kıbrıs'la birleşme) yanlısı bir iktidarın zafer kazanması ile, yerini yavaşça fakat giderek ağırlığı zaman içinde artan gerilimli ve problemlili bir ilişkiye dönüştürmüştür. Problemler dizisinin en önemli başlangıcını Yunanistan'ın Kıbrıs'ta enosisi gerçekleştirmeye yönelik olarak kurulan ve bir terör örgütü olan EOKA'ya (Kıbrıs Savaşçılarının Ulusal Örgütü) destek vermesi oluşturmuştur. 1960'daki Londra ve Zürih Anlaşmaları'nın Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'yi garantör yaparak Bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmasına sebep olmuşsa da, ilişkilerdeki kötü durum 1963'de Rum tarafının Türklere 1960 Anayasası ile tanınmış olan hakları sınırlama teşebbüsleri ile başlayıp, sürekli daha çok Türklerin zarar gördüğü terör ve şiddet olayları ile Türkiye'nin 1974'deki adaya askeri müdahalesine kadar devam etmiştir. 1950 ortalarında başlayan Kıbrıs sorunu, iki ülke arasındaki belki de en mühim problem olarak günümüze kadar gelmiştir.

Kıbrıs iki ülke arasında böyle bir problem alanını oluştururken, başka bir çok sorun da su yüzüne çıkmıştır. Bunlar, genel olarak kategorize edilmek istenirse Ege sorunları ve azınlık hakları (patrikhane meselesi ilke beraber) sorunları şeklinde görünmektedir. Özetle bakıldığında, Ege sorunları şu konularla ilgilidir: Yunanistan'ın şu anda 6 mil olan karasularını 12 mile çıkarmak istediği karasuları ile ilgili anlaşmazlık; kıta sahanlığı anlaşmazlığı; Ege hava sahası anlaşmazlığı; uluslararası anlaşmalara karşı olarak Yunanistan'ın Doğu Ege adalarını silahlandırması ve her iki ülkenin birbirlerine benzer şikayetleri yönelttikleri azınlık hakları ile ilgili sorunlar. Bu sorunlar zaman zaman iki ülkeyi savaşın eşiğine getirebilecek kadar önemli olmuşturlardır.

Türk-Yunan ilişkilerinde ikinci önemli dönüm noktası olan Yunanistan'ın 1981'de Avrupa Birliği'ne katılması, bahsi geçen bütün sorunların daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Zira, Yunanistan AB'deki konumunu, bu sorunları gerekçe göstererek veto hakkını sürekli Türkiye'nin aleyhinde kullanmış ve Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde sürekli problem çıkartmıştır. Mesela, AB'nin Türkiye'ye yapacağı kredileri bloke etmiş ve Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne üyeliğini engellemeye çalışmıştır. Bunlara 1996 yaz aylarındaki Ege denizindeki Kardak kayalıkları üzerindeki egemenlik hakkına yönelik ihtilaf ile Yunanistan'ın 1998'de Rusya'dan satın aldığı karadan havaya fırlatılan S-300 füze savunma sistemini Kıbrıs'a yerleştirmek istemesi eklenmiştir (Uslu, 2001: 276-282). Bütün bunlara bir de Türkiye'nin 1984'den itibaren kaşı karşıya kaldığı ayrılıkçı PKK terörü ve bu konuda Yunanistan'ın bu örgüte olan yakınlık gösterir tavrı eklenince, gelişmeler iki ülke ilişkilerini son derece olumsuz bir sürece sokmuştur. Nitekim PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Şubat 1999'da Kenya'nın başkenti Nairobi'de, Kıbrıs Rum Kesimi'ne ait bir pasaportla Yunan Büyükelçiliğinde kaldığının anlaşılması, Yunan resmi çevrelerinin PKK'ya olan yakınlığının destek verir düzeye çıkmış olduğunu adeta ispat etmiş oldu ve Türkiye gayet haklı olarak uluslararası toplum nezdinde Yunanistan'ı teröre destek vermekle suçladı.

Fakat 1999 yılı sonrası gelişmeler, diğer taraftan Türk-Yunan ilişkilerini daha öncesi dönemlere göre kıyaslanmayacak derecede bir olumlu sürece soktu. Çoğu siyasi gözlemcilerin de işaret ettiği gibi, bu yeni bahar dönemi her iki ülkeyi de vuran yıkıcı depremlerin hemen sonrasında ortaya çıktı. Bu durum, Türk dışişleri bakanlığının internet sayfasında "iki ülkenin yaşadığı trajediden tek olumlu yön, iki komşu ülke olan Türk ve Yunan halklarının insani bir dayanışmasıdır. Ege denizinin iki yakasında yer alan iki ulus, yıllar süren gerginlikten sonra deprem sayesinde aslında, sanılanın aksine birbirlerine sempati duyduklarını keşfettiler" şeklinde ifade edildi (aktaran, Çalış ve ve Akgün, 2001:226). Aslında bu gelişme, sadece karşılıklı sempatinin ötesinde, iki ülke ilişkilerinin çözümünde psiko-politik bakımdan gerekli olan güven ortamına büyük katkı yapmış oldu. Bunu takip eden ve esas Türk-Yunan ilişkilerinde radikal bir değişikliği ifade eden gelişme, 1999 yılı Aralık ayında Helsinki'de gerçekleşen AB zirve toplantı oldu. AB'nin karar-alma sürecinin oy birliğine dayanan özelliğinden istifade ile, sürekli bu konumunu Türkiye aleyhinde kullanan Yunanistan, Türkiye'ye problemler çıkaran tutumuna son verdi ve Türkiye'nin AB tam üyeliğine, hem de aktif bir şekilde destek veren bir stratejiyi benimsedi. Yunanistan'ın bu yeni stratejik yaklaşımında, muhtemelen onun başta Kıbrıs olmak üzere Türkiye ile olan diğer bütün sorunlu alanlardaki güvenlik çıkarlarını, Türkiye'yi Topluluk'tan uzakta tutup, tecrit etmek suretiyle gerçekleştirmenin mümkün olmadığını görmesinde yatmaktadır. Bunun yerine, Türkiye'yi Topluluk yörüngesinde tutarak, tam üyelik sürecinde AB'nin teşvik, baskı ve disiplini ile ikili anlaşmazlıkları çözme-ye çalışmayı uygun bulmuştur (Öniş, 2001a: 18).

Aslında, Türkiye-Yunanistan ilişkilerine bu makalenin esasını teşkil eden bölgesel ekonomik entegrasyonların karşılıklı bağımlılık çerçevesi açısından bakılabilir. Ziya Öniş'in de (2003) belirttiği gibi, AB 1999'a kadar devam eden süreçte, Türkiye ve Yunanistan'a karşı olan ilişkilerindeki yaklaşımlarında, her zaman "asimetrik teşvikler" kullandı. Bu ise, iki ülke arasındaki sorunların çözümüne hiç bir olumlu katkı sağlamadı. Fakat Helsinki Zirvesi ile başlayan süreç, her ne kadar AB açısından bu ülkelere karşı tam bir dengeli yaklaşımı ifade etmese de, 1999 öncesine göre daha iyi bir ortamın oluştuğuna şüphe yoktur. Türk-Yunan ilişkileri ve AB'nin ondaki rolü, "çatışmayı sürdürücü" değil "barışa katkı sağlayıcı" bir yöne doğru fonksiyoner olmaya başlamıştır. Son yıllarda yaşanan gelişmelerle beraber, AB entegrasyonu çerçevesi içinde her iki ülke, milli çıkarların karşılıklı çatışmacı rekabet yerine, işbirliği ve ortaklaşa çalışma yoluyla daha iyi korunabileceğini görmüşlerdir. İki ülke arasında başlayıp devam eden barış ve istikrar, her iki ülkenin ekonomik çıkarlarına da hizmet edecektir.

AB entegrasyonu güvenlik boyutu da olan bir organizasyondur. Esasen NATO dışında Avrupa'nın güvenliğine yönelik bir teşebbüs 1948 Brüksel anlaşması ile yapılmış ve Batı Avrupa Birliği adını almıştır. 1954'de yeniden gözden geçirildiğinde, BAB'a AB üyelerinin tam üye olacağı kabul edildi. Türkiye BAB'a Roma Anlaşmasına göre 1992'de Ortak Üye oldu. Bu statü ile Türkiye BAB sınırları içinde, Avrupa güvenliğini ilgilendiren kararlarda söz sahibi olabileceği bazı 'kazanılmış haklar' elde etmiş oldu (Bağcı, 2001: 598). Ancak BAB Kasım 2000'de kaldırıldı ve görevleri AB'ne devredildi. AB, diğer taraftan 1991 Maastricht Antlaşması ile gelen önemli bir yenilik de dış politika ve güvenlik sahasında yapmıştı. Avrupa Birliği'nin güvenlikle ilgili bütün sorunları ile ilgilenecek Ortak Dış Güvenlik Politikası'nı (ODGP) kurdu. Temel amaç olarak istikrarın yanında, ODGP kendisine en önemli gündem maddeleri olarak ihtilafları önleme ve üstesinden gelmeyi temel misyon olarak kabul etti. Avrupa'da 1990 ortalarındaki Bosna ve sonlarındaki Kosova çatışmaları karşısında, NATO dışında AB'nin çaresiz kalışı, ODGP'yi test etmiş ve onun geliştirilmeye ihtiyacı olan yapısını ortaya çıkarmıştır. Tam üye olmaması sebebiyle ODGP'nin karar alma mekanizması dışında kalması, Türkiye'yi bazı haklı endişelere sevk etmiştir. Türkiye, Avrupa'nın müdahalesine ihtiyaç duyulabilecek muhtemel krizlerin kendi etrafındaki çalkantılı bölgelerde olabileceğini ve mesela Türkiye'ye danışmadan Akdeniz'de Kıbrıs gibi hassas bölgelere müdahale etmesinden kaygı duymaktadır (Bağcı, 2001: 607). Ancak 50 yıldır Avrupa güvenliğine NATO çerçevesinde önemli katkılar sağlayan Türkiye'nin statüsü tam tayin edilmeden, Avrupa güvenliği konusunda net bir adım atmak zordur. Hüseyin Bağcı'nın belirttiği gibi, "eğer Avrupalılar politik ve ekonomik olarak istikrarlı bölgelerle çevrili istikrarlı bir Avrupa güvenlik yapısı tasarlama stratejisi izleyeceklerse, Türkiye ve onun Avrupa Birliği ile ilişkileri bu stratejide yer almalıdır. Avrupa Birliği için açık ol-

malıdır ki Türkiye'nin statüsü çözümlenmedikçe Avrupa güvenlik girişimleri etkili bir şekilde planlanamaz" (Bağcı, 2001: 611).

Türkiye'nin en önemli entegrasyon projesi olan Avrupa Birliği dışında, kuruluşuna öncülük ettiği bir kaç önemli bölgesel ekonomik entegrasyonu olmuştur. Bunlardan ikisi olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) özellikle ekonomik yönü ağır basan, ama sonuçları itibari ile bölgenin siyasi istikrarına ve barışa önemli katkı sağlayabilecek bölgesel örgütlerdir. Bu entegrasyonel girişimlerden KEİ, Türkiye'nin I. Özal Hükümeti döneminde Nisan 1987'de Avrupa Topluluğu'na yapılan müracaatın 1990 başlarında başarısızlıkla sonuçlandığının kesinleşmesinin ardından, Turgut Özal'ın ifadesi ile, 'tamamlayıcı bir alternatif' arayışının bir ürünü olmuştur (Şen, 2003: 669). KEİ, 25 Haziran 1992'de İstanbul'da düzenlenen Zirve toplantısında Karadeniz'e kıyısı olan Türkiye, Rusya, Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Romanya ve Bulgaristan ile Karadeniz'e kıyısı bulunmayan Arnavutluk, Yunanistan, Ermenistan ve Azerbaycan arasında kuruldu. Dolayısı ile bu onbir ülke coğrafi olarak Karadeniz, Balkan ve Kafkasya devletlerinin oluşturduğu üç grup ülkeden meydana geldi. KEİ 5 Haziran 1998'de Yalta'da yapılan Zirve toplantısında uluslararası meşru bir kimliği olan bölgesel bir ekonomik örgüte dönüştü ve 1 Mayıs 1999'da ülkelerin parlamentoları tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Bu durum, bir bakıma üye devletlerin bu teşkilatın uzun vadeli başarısı için olan taahhütlerinin açık bir göstergesini oluşturmuştur (www.mfa.gov.tr).

İstanbul Zirvesi deklarasyonunda KEİ'nin üye ülkelerin coğrafi yakınlıklarından ve ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanarak, aralarındaki ekonomik işbirliğini geliştirecekleri belirtilmiştir. Taraflar, ayrıca Karadeniz havzasının çevresel olarak korunması konusundaki kararlılıklarını, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği ve bölge insanların refahı bakımından gerekli gördüklerini ifade etmişlerdir. Aynı dokümanda, soğuk savaşın bitimi ile ortaya çıkan yeni çağın ruhuna uygun olarak demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının önemine atıfta bulunulmuştur. Nihayet, Zirve Bildirisi bölgesel barış ve güvenliğin öneminin altını çizmiş ve Karadeniz havzasının bir barış ve refah bölgesine dönüştürülmesini amaçlamıştır. "Devlet/Hükümet başkanları, bölgenin hali hazırda ciddi çatışmalarla yüz yüze olduğu ve yeni gerilimlerin ortaya çıkma tehlikesinin var olduğunu teyit etmişlerdir. Bundan dolayı onlar, bağlı oldukları AGİT belgelerinde ortaya konmuş prensipler doğrultusunda ve yine bu belgelerin gösterdiği araçlar yolu ile bütün anlaşmazlıkların barışçıl çözümüne olan ihtiyacı vurgulamışlardır. Ayrıca onlar, saldırı, şiddet, terörizm ve kanunsuzluğa karşı olmaksızın kararlılıklarını ve onların çözümü konusunda yardımlaşarak barış ve adaleti tesis etmeyi beyan ederler" (www.mfa.gov.tr).

KEİ örgütünün kurulduğu tarihten günümüze kadar olan zaman dilimi içinde, başlangıçta ortaya konan hedeflerine ulaştığını ve özellikle ülkelerin varolan eko-

nomik potansiyellerini şimdiye kadar yeterince değerlendirildiğini söylemek mümkün değildir. Aslında 19 milyon km²'lik bir alanı kaplayan KEİ havzasına hangi açıdan bakılırsa bakılsın önemli bir pazar ve önemli bir ekonomik güçtür. Bu coğrafya dünyanın en geniş petrol yataklarına sahip bölgesidir. Sadece hazar havzasındaki petrol rezervi 200 milyar varil civarındadır. Ayrıca, dünya doğal gaz rezervinin de % 27'si bu bölgede yer almaktadır. Böyle bir potansiyelle birlikte, Batı dünyasına yönelik enerji nakil yollarının KEİ toprakları üzerinden geçmesi, bu bölgenin jeostratejik önemini de arttırmaktadır (foreigntrade.gov.tr). Bütün bu özelliklerine rağmen, bu entegrasyon hareketinden beklenen başarının bugüne kadar çok düşük düzeyde kalmasının siyasi ve ekonomik sebepleri bulunmaktadır. En stratejik yanlışlık belki de, daha yavaş, ihtiyatlı ve tedrici bir entegrasyon yolunu benimsemiş olan AB hareketinin aksine, KEİ örgütünün kendisini, Karadeniz havzasını dışına sabırsız, çok çabuk biçimde açması olmuştur (Berdal, 2001: 4). Ahmet Davutoğlu'nun ifade ettiği gibi Karadeniz'e kıyası olmayan Kafkas ve Balkan devletlerinin iç çelişkileri ve istikrarsızlıklarının ortaya koyduğu problemler, KEİ entegrasyonunun daha mütecanis bir yapı olma ihtimaline zarar vermiştir (Davutoğlu, 2001: 278). Siyasi taraftaki bu temel probleme karşılık, ekonomik problemler daha geniş bir ülke grubunu ilgilendirmektedir. Zira, Türkiye ve Yunanistan hariç diğer üye ülkelerin merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş sıkıntıları, KEİ hareketinin temel bir sorunsalını teşkil etmiştir. Yine, çoğu üye devletlerin karşı karşıya kaldıkları ekonomik ve finansal problemler, bölge-içi ticaretin potansiyeline göre düşük kalmasının temel sebebi olmuştur. Ekonomik alandaki bir başka önemli nokta ise, KEİ'nin her ne kadar üye ülkeler arasında ticaret ve yatırım projelerine finansman sağlayacak bir banka (Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası) sahip olmasına rağmen, henüz bölge ülkelerinin kalkınmasına ciddi katkı sağlayacak fonlara sahip olmamasıdır. Üye ülkelerin dış kredi ihtiyaçları çok büyük ölçüde, KEİ dışından karşılanmak durumundadır. Bu durum ise, bu entegrasyonun kimi üye devletler için belli konjonktürel ihtiyaçları karşılamaya göre dizayn edilmiş ikinci-derecede bir ortaklık şeklinde değerlendirmelerine sebep olmaktadır (Davutoğlu, 2001: 277).

KEİ örgütü içinde yer alan üyeler arasındaki temel uluslararası anlaşmazlıklara bakıldığında, en başta gelenlerin Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık-Karabağ üzerinde Ermenistan işgalinden kaynaklanan sorunlar; Türkiye-Yunanistan arasında Kıbrıs ve Ege Denizi kaynaklı problemler; Arnavutluk-Yunanistan arasında Güney Arnavutluk'taki Yunan azınlık üzerinden her iki ülkenin karşılıklı suçlamaları ve Rusya'nın soğuk savaş sonrası Kafkas ve Balkanlar'da yeniden etkinlik tesis etmeye yönelik hareketleri olarak gösterilebilir (Berdal, 2001: 5-8). Bu bahsedilen ve bölge barışını belli derecelerde tehdit eden durumlara ek olarak, Türkiye-Rusya ilişkileri de önem arz etmektedir. Soğuk savaş sonrası Türkiye'nin güçlü kültürel bağlara sahip olduğu Türk Cumhuriyetleri ile olan ar-

tan çok yönlü ilişkileri ve Hazar petrollerinin Bakü-Ceyhan projesi sayesinde enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınması ile ortaya çıkan bir bölgesel güç olma ihtimali, Rusya ile bir rekabetin yaşanmasına sebep olmaktadır. Rusya'nın enerji boru hattı politikasında, kendi topraklarını geçen bir rotada ısrar etmesi iki ülke arasındaki en sürtüşmeli alanını oluşturmakta ve Rusya "0-toplamlı bir oyun olarak gördüğü bir çerçevede kendi planlarına taraftar olup alternatiflerini dışlamakta, böylelikle de hem boru hatlarından gelebilecek kazançları ve hem de bölgesel hegemonik gücünü garanti etmeye çalışmaktadır" (Öniş, 2001b: 70-71).

Başka bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde ise Türkiye-Rusya ilişkilerinin, soğuk savaş sonrası dönemde sürekli gelişme gösterdiği görülmektedir. Her iki ülkenin resmi yetkileri, ikili ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine imkan tanıyacak önemli dokümanlara imza attılar (Efegil, 2001: 310). 1990'ların sonuna kadar Rusya Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri bakımından en önemli ülkeler arasında yer aldı. Türkiye'nin 2002 yılı toplam ithalatında ülkeler itibariyle üçüncü sırada; ihracatı itibari ile ise dokuzuncu sırada yer almıştır (www.dtm.gov.tr). Ayrıca Türkiye'nin Rusya'dan doğal gaz ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak Mavi Akım anlaşmasını hayata geçirmesi, iki ülke ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık çerçevesi içinde gelişmesi bakımından önemlidir. Zaten Rusya, Mavi Akım projesinin Yakın Doğu, Balkanlar ve Doğu Akdeniz bölgesine bağlanmasını istediğinden, KEİ'nin bölgede daha etkin rol oynamasını istemektedir. Bundan dolayı Rusya, Dışişleri Bakanı Igor Ivanov'un KEİ Dışişleri Bakanları 3. toplantısında yaptığı konuşmada yer verdiği gibi, Rusya bölgenin ihtiyaç duyduğu doğal gazı karşılamak için üye devletler arasında işbirliğinin ve bölgede istikrar ve huzurun artmasını istemekte ve KEİ'nin daha kurumsal bir yapıya kavuşturulmasını savunmaktadır (Efegil, 2001: 320). Böylece, Blank'ın vurguladığı gibi, "bölgesel entegrasyon faaliyeti Rusya'yı neo-emperyal çabalarını bloke edebileceği gibi, onun enerjisini daha işbirliğinden yana olan bir yöne sevk edecektir" (Blank, 1995: 26).

KEİ bölgesinde bölgesel istikrar ortamı ile bölgesel entegrasyon arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu iki şekilde ortaya konabilir: Birincisi, bu bölgedeki işbirliği ve entegrasyon için, öncelikle tarafların aralarındaki etnik sorun ve uyuşmazlıkları halletmeleri gerekmektedir. İkincisi, bu bölgedeki ülkeler arasında istikrarı sağlayacak bir işbirliği ortamı, aralarındaki/içlerindeki uyuşmazlık ve sorunları ortadan kaldıracaktır ve böylece entegrasyona yardımcı olabilir (İşyar, 2003: 15). Bu yaklaşımlardan ilki, ağır siyasi sorunlara muhatap olmuş bölgenin bu problemleri siyasi yollardan çözerek altından kolaylıkla kalkmasının oldukça zor; diğer taraftan ikincisini benimsendiğinde ise, bölge barış ve istikrarının dolaylı bir biçimde bundan son derece olumlu etkileneceğini beklemek daha makul olarak görülmektedir.

Türkiye'nin Asya tarafında bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmeye yönelik ilk teşebbüsü, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'dır (ECO). ECO Türkiye, İran ve Pakistan tarafından 1985'te kurulan ve üyeleri arasında iktisadi, teknik ve kültürel işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan hükümetler arası bir organizasyondur. ECO'nun ilk nüvesi daha önce bu ülkelerin de içinde bulunduğu askeri/güvenlik içerikli Merkezi Antlaşma Teşkilatı'nın (CENTO) ekonomik kanadını teşkil eden ve 1964'de yine aynı üç ülke arasında kurulan Kalkınma ve Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın (RCD) bir uzantısı durumundadır. 1979'daki İran devrimi 1980'de Türkiye'de gerçekleşen askeri müdahale ve bunları takip eden İran-İrak savaşı gibi gelişmeler, RCD'nin faaliyetlerini askıya almasına sebep olmuştu. 1985 yılında üç ülke arasında ECO adı altında yeniden canlandırılan çalışmalar, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile yeni bir boyut kazanmıştır. 1992 Kasım'ında İslamabat'ta yapılan dışişleri toplantısında yedi yeni üyenin (Kazakistan, Azerbaycan, Afganistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan) üyeliğe kabul edilmesi ile ECO'nun üye sayısı 10'a yükseldi. Bu şekilde ECO 8 milyon metrekarelik bir alana yayılmış ve dünya nüfusunun % 6'sına tekabül eden 350 milyon nüfusu kapsar hale gelmiştir. ECO kapladığı alanda Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Rusya, Çin, Moğolistan, Hindistan, Irak ve Suriye ile aynı sınırı paylaşmaktadır.

ECO 1976'daki ilk temel belgesi olan İzmir Anlaşmasının dışında iki önemli belgesi daha vardır. Bunlardan ilki, Şubat 1993'de Pakistan'ın Quetta şehrinde toplanan ECO Bakanlar Konseyi tarafında kabul edilen Quetta Eylem Planıdır. Bu plan daha sonra Temmuz 1993'te İstanbul'da gerçekleştirilen 2'nci ECO Zirve toplantısında onaylanmıştır. Eylem Planı, üye ülkelere için Ulaştırma-Haberleşme, Ticaret, Enerji, Sanayi, Tarım, Turizm ve İnsan Kaynaklarının geliştirilmesi alanlarında bölgesel ve uzun vadeli hedefler belirlemiş, ayrıca ECO organlarına bazı kısa ve uzun hedeflerin gerçekleştirilmesi için zamanlama getirmiştir. Diğerleri ise 1993'deki İstanbul Zirve bildirisidir ki Quetta eylem planına ayrıntılı hedefler ilave etmiştir (Şen, 2003: 668). Ayrıca 1998 Mayıs'ında Almatı'da toplanan ECO zirvesi deklarasyonu "kaçakçılık ve gümrük hileciliğine karşı işbirliğini" öngören bir kararı kabul etti. Bunun dışında 1990'lar boyunca UN, WTO ve ASEAN gibi organizasyon ve bölgesel örgütlerle işbirliği anlaşmaları imzalandı.

Kağıt üzerindeki etkileyici anlaşmalara karşılık, realitedeki gelişmeler tatmin edici olmaktan uzak kaldı. En önemli başarılarından birisi, Türkiye, İran ve Pakistan arasında, yaklaşık 66 mal üzerinde % 10'luk bir tarife indirimini sağlayan imtiyazlı tarife anlaşması olmuştur. Ayrıca, transit geçişlerle ilgili çeşitli prosedürlerde yeni kolaylıklar getiren bir ticareti kolaylaştırma anlaşması 1998'de yürürlüğe girmiştir. Bu oldukça önemlidir. Zira, yüksek transit ücretleri ECO bölge-içi ticareti engellemekteydi ve bu yüzden örgüt müştereken kabul edilebilir bir ücret yapısını araştırmıştır. Ancak buna rağmen, ECO bölge-içi ticareti hedeflenen

noktanın çok altında bulunmaktadır. Yetersiz transit yollar, yetersiz finansal kaynaklar, karşılıklı enformasyon eksikliği ve ECO dışı üyelerle olan rekabet ECO-temelli ticari işbirliğini engelleyen sebepler arasında sıralanmaktadır (Afrasiabi ve Jalali, 2001: 73).

Ulaştırma ve iletişim alanında, sadece demiryolu kısmında belli bir ilerleme kaydedilmiştir. Mesela, İran ve Türkmenistan'ı birbirine bağlayan Tejen-Meşed demiryolu hattı, Orta Asya devletleri için Basra körfezi ve Umman denizine ve yanı sıra Karadeniz ve Akdenizdeki Türk limanlarına geçiş sağlamaktadır. Bununla beraber, demiryolu gelişmesi ile ilgili diğer taraflarda faaliyet durmuş gibi gözükmemektedir. Bunun gibi, bu alanlardaki gelişmeler kimi ülkelerin, anlaşmaların uygulama safhalarında yeterince takipçi olmamaları sebebiyle beklenen sonuçlar alınmamıştır.

ECO bölgesi, Türkiye ve Pakistan dışında bir petrol ve gaz bölgesi olarak bilinmektedir. Önemli derecede petrol ve gaz ithalatına bağımlı bu iki ülkenin gelecekte bu ihtiyaçlarını bölgeden karşılaması beklenmektedir. Böyle bir gelişme sadece bölge içi ticaret hacmini arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda yakıt arzının daha kolay elde edilebilirliğinin bir sonucu olarak gelişen sanayi üretimi sayesinde, ikincil bir ticareti de beraberinde arttıracaktır. Bu çerçevede İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan önemli üreticilerdir. Haziran 2000 Zirvesi'nde ECO devlet başkanları enerji alanındaki işbirliğini geliştirmek arzularını ifade etmişlerdir (Afrasiabi ve Jalali, 2001: 73).

Görüldüğü gibi ECO örgütü bölgesi aslında üye ülkelerin refahını geliştirmek ve böylece bölge istikrar ve barışına katkı sağlamak için oldukça iyi bir potansiyele sahip olmasına rağmen, örgütün kuruluşunda belirlenmiş çeşitli hedeflerine ulaşma yolunda, önünde uzun bir yolu olduğu anlaşılmaktadır. Bu örgütün başarısını birinci derecede tehdit eden nokta, onun oldukça çalkantılı bir coğrafyada yer almasıdır. Darbe teşebbüsleri, devletlerarası çatışmalar ve jeopolitik rekabet, ECO'nun kuruluşundan bu yana hem örgütün beklenen başarısına hem de bölge istikrarına zarar vermiştir. İkinci önemli nokta ise, ECO'nun kurucu üyeleri olan Türkiye-İran ve Pakistan ilişkilerinin rasyonel bir zemin üzerinde istikrarlı bir gelişme gösterememesidir. Özellikle Türkiye ve İran'ın içinde buldukları farklı iç politik sistemler ve dış siyasi ilişkiler ağı ve sınırdaş oldukları Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerde soğuk savaş sonrası ortaya çıkan karmaşık güç dengeleri, iki ülke ilişkilerinde konjonktürel nitelikli dalgalanmalara sebep olmuştur. Türkiye'nin Avrasya'ya yönelik politikalarında ABD'nin stratejik çıkarlarıyla ters düşmemek noktasındaki duyarlılığı; İran'ın ise "ABD'nin kendisini dışlayan politikalar karşısında başta Rusya, Hindistan ve Çin olmak üzere Asya ülkeleri ile yoğun temaslara yönelmesi Türkiye ile İran'ın küresel ve bölgesel tercihleri arasındaki pergelin açılması sonucunu doğurmuştur. İkili ilişkilerdeki bu yeni unsurlar ECO'nun Orta Asya ülkelerini de kapsayacak bir etkinliğe kavuş-

masını engellemiştir” (Davutoğlu, 2001: 271). Diğer taraftan, Türkiye-Pakistan ilişkileri ise “aksine son derece nostaljik bir iyimserliğe dayanması her iki ilişki biçiminin de kalıcı bir işbirliği çabasının asgari şartı olan rasyonellik ve süreklilik ilkesini zaafa uğratmaktadır. ECO’nun sağlıklı bir şekilde işlemlerini ve Türkiye’nin Asya derinliğine zemin hazırlayan bir diplomatik araç haline dönüşebilmesini engelleyen bu zaaf ikili ilişkilerin yeniden yorumlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır”... Dolayısı ile bu ilişkiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde “bu durum ECO’nun oluşum seyri ile konjonktürel konumu arasında bir tür uyumsuzluk ortaya çıkarmıştır” (Davutoğlu, 2001: 270).

Şu ana kadar bir bölgesel ekonomik işbirliği ve entegrasyon teşebbüsü olarak kendisinden beklenen verimlilik ve etkinliği göstermemiş bulunan ECO’nun yeniden bir dinamizm kazanması için öncelikle Türkiye-İran ilişkilerinin, ortak çıkarları gözetilen bir rasyonel temele oturtulmasına büyük ihtiyaç vardır. Aynı şekilde Türkiye-Pakistan ve Türkiye -Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin, zaten varolan son derece olumlu tarihi ve kültürel geçmişinden kuvvet alacak biçimde, yeniden ECO idealleri çerçevesinde gözden geçirilmesi gerekmektedir. Gelişen işbirliği ve ondan doğan refah vasıtası ile etkin bir stratejik araç haline dönüşebilecek olan ECO, bölge barış ve istikrarına da önemli katkılarda bulunabilecektir.

Sonuç

Ulusal güç ve güvenliğin yapısında ortaya çıkan değişimler, uluslararası ilişkilerde bir araç olarak ekonomik politikaların rolünü arttırmış ve aynı şekilde ekonomik alandaki yapısal değişimler de uluslararası güvenliğe yeni bir biçim vermiştir. Bu çerçevede dış ticaret politikası ve ülkeler arasındaki ekonomik işbirliği, ulusal stratejik ve diplomatik menfaatlerin açık bir aracı olabilmektedir. Ayrıca, üretim yapısında meydana gelen uluslararasılaşma/küreselleşme ve özellikle bölgeselleşme olguları bu eğilime önemli bir güç vermektedir.

Bölgeselcilik veya bölgesel ekonomik işbirliği/entegrasyon hareketleri ikinci dünya savaşının bitiminden sonra başlamış, soğuk savaşın son bulması ile de hız kazanmıştır. Bölgesel ekonomik entegrasyonlar, hem ekonomik ilişkilerde serbestleşme hem de ekonomik ve siyasi karşılıklı bağımlılık oluşturmuşlardır. Bölgesel entegrasyonlar vasıtası ile artan karşılıklı bağımlılık ise, ülkelerin dış politikalarını ve güvenlik stratejilerini barış ve istikrardan yana zorlayıcı bir şekilde önemli katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede, bu makalenin temel vurgusu siyasal ve ekonomik istikrarın artık sadece egemen devletlerin ikili diplomatik ilişkileri ile sürdürülemeyeceği, karşılıklı bağımlılığın temel alındığı kurumlar olan bölgesel ekonomik entegrasyonlar yoluyla daha istikrarlı ve müreffeh bir uluslararası ve bölgesel ortamın oluşturulacağıdır.

Türkiye, bölgesel organizasyonlara olan ilgisini AB'nin ilk kuruluşunu takiben göstermiştir. Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde en önemli belirleyicilerinden biri de Yunanistan ile olan ilişkileri olmuştur. Bu ilişkiler, 1999 Helsinki zirvesine kadar, Yunanistan'ın tam üyelik konumunu her vesile ile Türkiye aleyhinde kullanması dolayısı ile sertleşmiş, kimi zaman savaşın bile telafuz edilebileceği kriz boyutuna tırmanmıştır. Helsinki sonrası gelişmeler ise, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine ve dolayısı ile de Güneydoğu Avrupa'daki barış ve istikrara olumlu katkı sağlayacak nitelikte olmuştur. AB'nin bir stratejik araç olarak böyle bir gelişmeye olan katkısı, her iki ülkenin kendi ekonomik ve siyasi çıkarlarını bu entegrasyon içinde değerlendirmesinde yatmaktadır.

1980'li yıllardaki ekonomik dönüşüm ve çok yönlü dış politikanın bir sonucu olarak Türkiye kendi bölgesinde KEİ ve ECO gibi bölgesel entegrasyonlara öncülük etmiştir. Gerek KEİ ve gerekse ECO ile bazı kısmi başarılar sağlansa da, bu örgütler çok önemli potansiyellerine rağmen, kuruluşlarında belirlenen hedeflerin oldukça gerisinde kaldılar. Bunda her iki teşkilatta yer alan ülkeler arasındaki siyasi anlaşmazlıklar önemli rol oynamıştır. Ancak tıpkı AB'nin kendi gelişim tarihinde yaşandığı gibi, bu iki örgüt de barış ve istikrarı sağlayıcı bir araç olarak görev yapabilir. Türkiye, bu çerçevede anahtar ülke durumundadır. KEİ'de Rusya ile, ECO'da İran ile AB'deki Alman-Fransız ilişkisine benzer bir lokomotif gücünü geliştirerek devreye sokabilir. Bu durumda şimdi rölantide çalışan bu örgütler, sadece üyesi oldukları ülkeler için bir 'refah maksimizasyonu gerçekleştirme' görevini yerine getirmeyecek, aynı zamanda bölge barış ve istikrarına da önemli katkı sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Afrasiabi, K.L. ve Y.P. Jalali, (2001), "The Economic Cooperation Organization: Regionalization in a Competitive Context", *Mediterranean Quarterly*, Fall ss. 61-79.
- Aral, Berdal, (2002), "The Black Sea Economic Co-operation after Ten Years: What went Wrong?", *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, Vol.1, Num 4, Winter 2002, <http://alternativesjournal.com/aral.htm>
- Bağcı, Hüseyin, (2001), "Türkiye ve AGSK: Beklentiler, Endişeler", İdris Bal (Der.) *21. Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, ss. 593-617.
- Bakan, Selahattin, (2001), "Teoriler Işığında Politika", İdris Bal (Der.) *21. Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, ss. 9-30
- Blank, Stephen, (1995), "Energy, Economics and Security in Central Asia: Russia and Its Rivals" Strategic Studies Institute, U.S. Army War College. http://www.dtic.mil/doctrine/jel/research_pubs/centasia.pdf
- Buzan, B., (1984), "Economic Structure and International Security: The limits of the Liberal Case." *International Organization*. 38: 597-624.
- Çalış, Şaban ve Birol Akgün, (2001), "Çatışmadan Uzlaşmaya: 21.Yüzyıla Girerken Balkanlar'da Türk-Yunan Rekabeti", İdris Bal (Der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası* İstanbul: Alfa Yayınları, ss.153-170
- Davutoğlu, Ahmet, (2001), *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları
- Demirtaş-Coşkun, B., (2001), "Değişen Dünya Dengelerinde Türk-Yunan İlişkileri", İdris Bal (Der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası* içinde İstanbul: Alfa Yayınları, ss.185-200.
- Efegil, Ertan, (2001), "Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç", İdris Bal (Der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, ss. 305-326.
- Gilpin, R. (1987), *Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press
- Gilpin, R., (2001), *Global Political Economy* Princeton: Princeton University Press.
- Hirschman, Albert O., (1980). *National Power and the Structure of Foreign Trade*. Berkeley: University of California Press.
- İşyar, Ömer G., (2003), "Transkafkasya'da Sürekli Bir Barış ve Çok Boyutlu Bir İşbirliği/Entegrasyon Süreci Oluşturulabilir mi?" *Second METU Conference on International Relations: Regional Perspectives*, 23 June 2003, <http://www.ir.metu.edu.tr/conf/papers/gokselisyar.pdf>

- Kenedy, Paul, (1987), *The Rise and Fall of Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: New York: Vintage Books.
- Keohane R. O. and J S. Nye, (2001), *Power and Interdependence* Third Ed. U.S.: Addison-Wesley Publishing
- Mansfield, Edward D and Brian M Pollins, (2001), "The Study of Interdependence and Conflict", *Journal of Conflict Resolution*, Vol.45., No.6., December, ss.834-859.
- Nye, J S., (1990), "Soft Power", *Foreign Policy* , Fall, No. 80., ss.153-171.
- Öniş, Ziya, (2001a), "An Awkward Partnership: Turkey's Relations with the European Union in Comparative-Historical Perspective", *Journal of European Integration History*, Vol.7, No.1, pp.105-119., <http://home.ku.edu.tr/~zoniş/partnership.PDF>
- (2001b), "Turkey and Post-Soviet States: Potential and Limits of Regional Power Influence" *Middle East Review of International Affairs*, Vol.5, No.2 (Summer) ss.66-74
- (2003), "Greek Turkish Relations and the Role of the European Union: Perpetuator of Conflict or Contributor to Peace", Chrestos G. Kollias (Der.) *Greece and Turkey in the 21st Century: Conflict or Cooperation: a Political Economy Perspective* içinde USA: Nova Science Publishers, Inc.
- Pelagidis, T and H. Papisotiriou, (2002), "Globalization or Regionalism? States, Markets and the Structure of International Trade", *Review of International Studies*, 28, ss.519-535.
- Sperling, J and Emil Kirchner, (1998), "Economic Security and the Problem of Cooperation in Post-Cold War Europe", *Review of International Studies*, 24, ss.221-237.
- Şen, Ali, (2003), "Türkiye'nin Ekonomik Entegrasyon Politikası", T. Göksu ve diğerleri (der). *1980-2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları* içinde, Ankara: Siyasal Yayınları, ss.643-680
- Uslu, Nasuh, (2001), "Kıbrıs Sorunu", İdris Bal (Der), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası* içinde İstanbul: Alfa Yayınları, ss. 263-304
- Waltz, Keneth N, (1979), *The Theory of International Politic*, London: Mc Graw Hill Inc.
- Weede, Erich, (1995), "Economic Policy and International Security: Rent-seeking, Free Trade and Decmocratic Peace", *Journal of International Relations*, 1, ss.519-537.
- (<http://www.mfa.gov.tr/grupa/af/Bsec10.HTM>).
- (<http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi10/kei.htm>).

